

Smysl Feuerbachova ateismu [1964]

Myšlenka, že celé náboženství i se svou představou a pojmem boha je lidským výtvořem, je velmi stará. Byl to ve starém Řecku již Xenofanés, který svou kritiku zaměřil proti lidským představám, podle nichž se bohové podobají lidem svými šaty, hlasem i postavou, ba dokonce i svými vinami a hanbou. Kdyby koně a volí dovedli to, čeho je schopen člověk, přiřkli by bohům podobu koní a volů. Ve skutečnosti však, říká tento filosof, nejvyšší bůh není smrtelníkům podoben ani tělem, ani myslí; žádný člověk jej nespatriil a žádný nebude o něm nikdy vědět nic přesného.

Tato nálada a celý přístup k věci ožily na počátku novověku a byly charakteristické potom zvláště pro osvícenství. Představovaly průvodní znak postupujícího zesvětšování veřejného i soukromého života lidí nové doby a byly jedním ze zdrojů toho ateismu, který se podobně jako ve starém Řecku rodil z úpadku náboženství.

Feuerbach však nechce navazovat na tuto tradici, která se ještě tváří nábožensky, neboť tato tradice nepopírá existenci božské bytosti, ale tím, že popírá její konkrétní vlastnosti a určení, není ničím jiným než opatrným, chytráckým ateismem. Popření určitých, pozitivních vlastností božské bytosti není nic jiného než popření náboženství, které však má ještě zdání náboženství. Domněle náboženský ostych před přiznáním takových vlastností je ve skutečnosti jen protináboženským přáním nevědět již nic o bohu, přestat na boha myslit; je to výtvoř moderního nevěrectví. Vyslovit a stanovit nepoznatelnost boha jako dogma je možno jen tam, kde tento předmět již ztratil jakoukoli důležitost pro poznání, ale kde přesto existuje v rozporu s celkovým čistě světským zaměřením zároveň ještě zbytek religiozity. Nepoznatelností boha omlouvá člověk před svým dosud pozůstalým náboženským svědomím to, že zapomněl na boha, že se pohřížil do světa; popírá boha prakticky, skutkem – všechno jeho myšlení a smýšlení patří světu –, ale nepopírá ho teoreticky. Nedotýká se jeho existence, protože se ho tato existence netýká a nepřekáží mu.

Feuerbachův ateismus je proto namířen především proti tomuto modernímu „křesťanství“, které ostře napadá pro jeho zbabělost, bezcharakternost a pohodlnost. Ukazuje, že toto „křesťanství“ už zdaleka není oním pravdivým, velikým, klasickým křesťanstvím, ale pouhou utkvělou myšlenkou, která je v křiklavém rozporu nejen s rozumem, ale s celým životem moderního člověka. Z myšlení i života lidí skutečné křesťanství již dávno vymizelo; jenom jméno a několik všeobecných vět mají prý dnešní křesťané společné se starými. Ostatně jenom proto mohou novější filosofové (rozuměj němečtí idealisté, zvláště pak Hegel) přicházet s hlásáním totožnosti filosofie a náboženství, alespoň totožnosti v obsahu, v podstatě. Jednomyslnost, kterou chtěla spekulativní filosofie ustavit mezi sebou a náboženstvím, je pouze zdánlivá, protože to náboženství, s nímž je údajně ve shodě, už vlastně žádným opravdovým náboženstvím není. Proto odmítá Feuerbach také Hegelův velkolepý pokus znovu ustavit ztracené, zaniklé křesťanství s pomocí a na základě filosofie, neboť to není skutečné, původní, autentické křesťanství, které takto přivádí k životu, ale spíše jako pravý opak. Hegelova filosofie stejně jako celá doba vydává popření křesťanství za jeho pravou podobu. Feuerbach protestuje proti theologii své doby a proti spekulativní filosofii, která z této

theologie vychází, protože pomíjí a popírá v křesťanství to podstatné a naopak vyzdvihuje nepodstatné. Pravým obsahem a předmětem křesťanství a theologie je podle Feuerbacha člověk a antropologie; v tomto smyslu je náboženství lidské, i když jen fantasticky, iluzorně lidské. Německá spekulativní filosofie podržela tuto fantastičnost a iluzornost, ale lidskost naopak ztratila, zbavila se jí a stala se ve své abstraktnosti nelidskou. Zvláště Hegelova filosofie odcizila člověka ještě více jemu samému.

Jádro Feuerbachovy kritiky tehdejšího stavu náboženské situace spočívá v tom, že odhaluje v božské bytosti bytost lidskou, totiž zpředmětněnou podstatu člověka, a že ukazuje, jak právě tato lidská bytost byla jak v theologii, tak v spekulativní filosofii zanedbána a ztracena, zatímco na druhé straně byla zachována religiozita a „náboženské svědomí“. Feuerbach tedy rozlišuje mezi podstatou náboženství a theologie, již je člověk a antropologie, a mezi religiózní formou, kterou je třeba odhalit a zrušit. Popření božské bytosti je u něho představováno jen popřením religiózní podoby, za níž se skrývá a po odkrytí ve své podstatě ukazuje skutečná lidská bytost. Daleko spíše než popíráním boha se Feuerbach zaměřuje kladným zdůrazněním člověka; jeho cílem není popřít náboženství, ale vyzvednout jeho pozitivní podstatu. Podobně jako samo křesťanství tím, že z Boha učinilo člověka (v inkarnaci), a tím člověka ve skutečnosti vyzvedlo, také Feuerbach tím, že theologii redukuje na antropologii, povyšuje ve skutečnosti antropologii na místo, které až dosud náleželo theologii.

Feuerbach tedy neruší náboženství a theologii, ale uskutečňuje to, co je v nich samých založeno a skryto a co pracuje jako jejich vnitřní, podstatná síla. Princip nové, „lidské filosofie“ je nalezen v nitru samého náboženství, je vytvářen z nitra náboženství, je výplodem jeho podstaty, říká Feuerbach; ve své filosofii chce realizovat ideu, pravdu křesťanství. K tomuto cíli, aby se totiž zbavilo religiozity a tak přestalo být náboženstvím, šlo už samo křesťanství, a proto může Feuerbach ve své filosofii na tuto jeho skrytou tendenci navázat. Feuerbachova filosofie je tedy ve svém úmyslu rehabilitací podstaty křesťanství, křesťanského náboženství, a to rehabilitací, která tuto podstatu dovršuje ve vrcholném bodě, v němž se religiozita zvrací v ireligiozitu. Ale právě proto, že tato nová filosofie obsahuje v sobě podstatu křesťanství, vzdává se jména křesťanství, neboť ono vyslovovalo pravdu jen v rozporu s pravdou. Feuerbachova filosofie člověka je tedy jakožto filosofie náboženstvím, ale ovšem náboženstvím, které si uvědomilo samo sebe, které se zklamalo nad sebou samým a v tu chvíli přestalo být náboženstvím, neboť náboženství se nemůže stát sobě samému předmětem, aniž by současně přestalo být náboženstvím.

Specifickou vlastností náboženství je, že si náboženský člověk neuvědomuje, že jeho vědomí o bohu je jenom sebeuvědoměním jeho vlastní podstaty, tedy vlastním jeho sebeuvědoměním. V tom smyslu je náboženství pouze prvním, a to nepřímým sebeuvědoměním člověka. Je to však už sebeuvědomění, tj. účast na sobě samém, přisvědčení sobě samému. Právě v tomto bodě se člověk odlišuje a vyděluje z přírody. Příroda je bytost nelišící se od existence, člověk je bytost, která se od existence odlišuje, říká Feuerbach. U zvířete je vnitřní život shodný s životem vnějším, člověk naproti tomu má vnitřní a vnější život. V tom smyslu je náboženství něčím naprosto přirozeným a patří k člověku, neboť znamená víru v sebe, víru v člověka a jeho

nekonečný význam. Kdo ztratí tuto víru, tj. odvalu, ten opouští sám sebe, zoufá si a je ztracen. K tomuto základu, k této podstatě náboženství, totiž k víře jakožto odvaze, se Feuerbach otevřeně přiznává, třeba je atheistou, neboť se shodují s podstatou člověka. V náboženství a jeho prostřednictvím se člověk teprve stává člověkem, stává se totiž vědomou bytostí. Náboženství má z podstaty věci praktický účel a důvod, neboť je pokusem přírodu a vůbec všechno polidštit a podříditi člověku. Náboženství vyjadřuje původně lidský pocit souvislosti, jednoty s přírodou a se světem. Ale právě vyjádřením tohoto pocitu se člověk s přírodou loučí a odlišuje se od ní. Člověk si přeje být něčím, čím není, a dává tomuto přání, této své touze výraz tím, že si ve svých bozích představuje předmět svého přání jako to, co jest. Modlitba a oběť jsou jen prostředky, jimiž se bezradný a bezmocný člověk snaží odpomoci vši nouzi a přírodu si podmanit. Důvodem a počátkem náboženství je sice závislost člověka na přírodě, ale konečným cílem náboženství je osvobodit se od této závislosti. Božství přírody je sice základem náboženství, ale jeho konečným cílem je božství člověka. A je jenom logické, že toto původní „náboženství“, které v průběhu dějin dostalo zcela religiózní charakter a přestalo být schopno uspokojovat onu základní lidskou touhu jinak než v iluzi, musí být dříve či později zevnitř rozloženo úsilím dosáhnout cíle jinak než nábožensky, jinými než náboženskými prostředky.

Feuerbachův ateismus se tedy liší od osvícenského i od antického popírání podstaty a nevychází ani z náboženské skepse. Feuerbach se vědomě odlišuje od dřívějších atheistů právě tím, že náboženství vykládá nejen z jeho negativních, ale i z pozitivních příčin; tvrdí, že bůh se nerodí pouze ze strachu, ale i z radosti, lásky, vděčnosti a úcty. A tam, kde je náboženství v důsledku hlubšího sebepoznání zbaveno religiózního, iluzorního charakteru, zůstává tato radost a láska, zůstává skutečný, živý člověk, ba dokonce se objevuje poprvé ve své pravé podobě, ve své podstatě.

V pojetí náboženství a v celém přístupu k podstatě křesťanství nám může být Feuerbach dodnes příkladem a vzorem, i když ovšem už leccos zastaralo. Podstatná chyba jeho myšlení však je jinde, totiž v pojetí člověka, jak na to ostatně ukázal už Marx. Feuerbach naprosto nehistoricky a nedialekticky chápe podstatu člověka jako něco daného, hotového a neměnného, co v postupu dějin jen nachází svou pravou podobu, svůj výraz a své sebevědomí. Feuerbach je přesvědčen, že člověk nemůže svou skutečnou podstatu přesáhnout. Proto se jeho filosofie ještě nemohla stát a nestala onou vsutku „novou filosofií“, „lidskou filosofií“, jak to Feuerbach zamýšlel, ale zůstala ještě závislá na starém metafyzickém myšlení. V tom zůstala dokonce i za samotným Hegelem, proti němuž ovšem naprosto legitimně vyzvedla člověka. Byl to Marx, který v plné míře převzal a ještě prohloubil humanistický patos Feuerbachův, ale který – poučen Hegelem – pojal člověka jako dějinnou bytost, která sama sebe vytváří svou prací, svou tvorbou. Nepochybně vytvářel člověk sám sebe také náboženstvím, neboť i to byl lidský výtvar; ale těžiště tvůrčí činnosti člověka nezůstalo v této sféře, nýbrž přesouvalo se stále více do jiných oblastí, které se vždy mocněji vymaňovaly z dětských střevíčků ritu a magie a stávaly se výrobou, tvorbou, svobodnou lidskou prací. Feuerbachovo myšlenkové úsilí však bude vždycky přes všechny své slabosti – vždyť kdo by se jich dovedl vyvarovat? – slavnou kapitolou v dějinách filosofického humanismu.